

STJEPKO ILIJIĆ:

DOMAĆI ZANATI I KUĆNA INDUSTRIJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

Dok je narod u Bosni i Hercegovini za puna četiri ljeta bio gotovo sasvim odijeljen od utjecaja zapadne kulture, nije u njemu jednjalala volja za rad; on se je i dalje razvijao u borbi za egzistenciju: tražio puteve i načine, da svoje urodjene sposobnosti usavršava poglavito u smjeru domaćih zanata i kućne industrije. U tim granama pokazao je naš narod toliko originalnoga shvaćanja i sposobnosti, da se može slobodno tvrditi, kako je takovu industriju uprav usavršio, naravno prama shvaćanju onoga vremena, dok još moderna kultura nije bila prodrila u one krajeve. Nakon okupacione ere, pa sve do sada, takova se je industrija donekle preobrazila pod utjecajem novih vremena, koja su razgalila šire vidike na polju čovječje djelatnosti, naravno na uštrb solidnosti domaćih radova, koji u tom neizbježivom sudaru sa zapadnom industrijom, izgubiše dosta od svoje primitivne originalnosti.

Namjera mi je, da u ovom kratkom osvrtu ocrtam domaće zanate i prvobitnu kućnu industriju u Bosni i Hercegovini, da tako objasnim jednu granu individualiteta naroda našega, da se vidi, kako je on od vajkada razvijao svoje sposobnosti u industrijalnom i umjetničkom smjeru.

Proučavajući nešto pobliže postanak i razvoj domaćih zanata i kućne industrije u Bosni i Hercegovini, opaža se, da su te grane više ili manje tekom vremena osjetile utjecaj raznih umjetničkih struja, s kojima su u dodir došle.

Bosna, n. pr., koja je od vajkada bila u neprekidnom doticaju s bizantinskim carstvom, kašnje pak s turskim imperijem, bez sumnje je u glavnome poprimila donekle i duh one vrste umjetnosti, koja se je u Orijentu začela i razvila. Narod u Hercegovini pak, koji je, osim sa spomenutim zemljama dolazio i u bliži saobraćaj i trgovačku vezu s Dubrovnikom i Mlecima, poprimio je donekle u svojim umjetničkim produktima smijer zapadne kulture, no i pored svega toga u raznim granama kućne industrije i domaćih zanata, sačuvao je svoj individualni karakter, stvorivši svoj vlastiti stil, kojega možemo nazvati bosansko-hercegovačkim stilom. Te grane umjetnosti i industrije cvijetale su od vajkada u Bosni i Hercegovini, sve dotle, dok su u zemlji

vladali red i osobna sigurnost. Već iz naših narodnih pjesama pretežno muslimanskih poznato nam je, kako su imućniji staleži, age i begovi, ljubili raskoš i čar bogate ornamentike odijela i kućnih ukrasa. Ti staleži, prem se nisu osobno bavili tom industrijom, podupirali su je izdašno novcem i tako doprinijeli, da se održi i razvije.

Kad su zbog vjerskih i inih raspra nastali razni nemiri u zemlji, koji su dulje vremena trajali, kućna industrija, a donekle i domaći zanati pretrpe svoju krizu, tako da mnogi predmeti, koji su izradjeni u ono burno vrijeme, nose na sebi očiti upečatak propadanja i dekadencije. Ipak na nekim rijetkim egsemplarima, koji su se sačuvali, opaža se neka čudna mješavina lijepe, izvršne ornamentike sa prostim i primitivnim radnjama, tako da očito izbija, kako se iskra umjetničke vještine nije bila posvema ugasnula u duši bosansko-hercegovačkog pučanstva.

No i pored svega toga, prijetila je opasnost, da se te lijepe sposobnosti naroda našega ne izgube; zato se odmah nakon okupacije sa strane naše monarhije; počelo ozbiljno baviti mišlju, da se ponovno ožive smisao za kućnu industriju i domaće zanate. I bilo je krajnje vrijeme. Specijalna komisija, kojoj je bio na čelu dvorski savjetnik gosp. Storch, prof. umjetničko-obrtničke škole u Beču, proputovala je po Bosni i Hercegovini i stala marljivo tražiti radnike na polju domaće umjetne tehnike i nakon oduljeg pomnog istraživanja i po zabitnijim krajevima, pošlo joj je za rukom, da u glavnom sabere gotovo sve važnije motive te industrije i da je tako spasi od propasti, koja joj je prijetila. U koje su stanje bile dospjele neke grane te industrije, dovoljno nam je spomenuti, da je komisija u Foči pronašla jednog jedinog Muslimana, Mustafu Letića, koji je bio vješt tehničar u širanjama (ukrasivanju predmeta sa srebrnim i zlatnim nitima) te ga je teškom mukom navela, da pouči u toj vrlo interesantnoj grani domaće industrije nekoliko djaka, koji su onda osnovali zasebne radionice.

U glavnome industrija domaćih zanata u Bosni i Hercegovini dijeli se na ove grane: inkrustacija, tauširanje, savačenje i ku-

canje, tkanje ćilima, vezenje ha bezu.

Prva grana odnaša se na tehniku inkrustacije u drvo, koja se u glavnome odlikuje finoćom izrade i obiljem vrlo originalne ornamentike. U toj grani pak u glavnome su tri vrste radova: jedna zastupa čistu umjetnost zbog vanredno fine i delikatne ornamentike; druga je jednostavnija i označena jakim potezima na drvu; treća je napokon neka kombinacija obiju spomenutih vrsta.

Da se taj umjetnički zanat sačuva i proširi osnovane su u Sarajevu, Foči i Livnu specijalne radionice, u kojima se vrlo dobrim uspjehom izrađuje mnoštvo predmeta a izvršuju ih vrsni radnici većinom muslimani. Njihove su radnje vrlo fine izradbe, te su već davno utrle sebi put na svjetska tržišta.

Druga vrlo zanimljiva grana domaćih zanata, tauširanje, od vjkada je cijenjena u ovim zemljama. Ta tehnika razvila se specijalno kod ukrašavanja raznog oružja. Tko posjeti odio etnografskog muzeja u Sarajevu, ne može se dosta načuditi i nagledati množine i ljepote tauširanog oružja, što je izloženo i svjedokom je velikog umjetničkog dara naroda našega u toj grani domaće industrije. Ta je umjetnost još u cvatu u ovim krajevima i ako se više ne upotrebljava za ornamentiku oružja. Razni cigarluci, noževi za rezanje papira, ženski ukrasi i t. d. urešavaju se vrlo uspješno tauširanjem tankih, zlatnih i srebrenih niti u drvo, raznovrsnim ornamentima pretežno orijentalnog stila. Takovi su radovi danas u velikoj cijeni; razašilju se širom monarhije i inozemstva, a i svaki stranac koji putuje po Bosni-Hercegovini, ponese sa sobom na uspomenu po koji takav predmet.

S a v a č e n j e (graviranje) i kucanje na mjedi i bakru domaći je zanat, koji je bio u starije doba silno rasprostranjen u ovim krajevima, jer se je ova tehnika najviše upotrebljavala za predmete svakidanje upotrebe, n. pr. za kuhinjsko posudje i drugo kućno sudje. I taj zanat kako smo već spomenuli, ma koliko bio razgranjen po cijeloj zemlji, za više godina prije okupacione ere bio je tako zanemaren, da bi se za stalno izgubio, kad se ne bi na vrijeme pobrinulo, da se ta grana oživi novim pothvatima. Zemaljska vlada naime, pobrinula se da se sakupi ono malo radenika što još prebostadoše, podigla posebne radionice i tako uzgojila podmladak koji i dan danas dovoljno i posvuda širi produkte toga zanata.

„Središnja zemaljska radionica za umjetni obrt i domaće zanate“, koju narod naziva „zlatarnicom“, a kojoj je na čelu naš zemljak gosp. Marko Nani,

sa vrlo dobrim uspjehom podiže tu domaću industriju i širi dobar glas tih umjetničkih produkata po cijeloj monarhiji.

Ma koliko ta radionica bila opskrbljena povećim brojem vrsnih radenika, opet ne smaže toliko materijala, da zadovolji svim zahtjevima koji dolaze sa strane. U toj radionici ima još odijeljenje za inkrustaciju i tauširanje, a uspješno se gaji montiranje i pozlaćivanje raznih predmeta, koji se skupo prodavaju.

Ćilimi (sagovi), taj neophodno nuždni ukras svih stanova orijentalnoga stila obradivali su se od vjkada u Bosni i Hercegovini. Najstariji uzorci, koji su se sačuvali, nose na sebi čisti, slavenski karakter: solidni su i vrlo čvrsto tkani a jednostavno ukrašeni. Docije, kad su Bosna i Hercegovina potpale pod tursku vlast, stala se i ta domaća industrija naglo preobražavati i poprimati orijentalni karakter.

Uzorci savršenog orijentalnog stila koji su dolazili iz Stambula, Smirne i čak iz Perzije, unijeli su čitavu revoluciju u tu granu industrije. Čisto slavenski stil stade naglo opadati i poprimati istočnjački tip, tako da su dandanas vrlo rijetki exemplari starog slavenskog stila a čuvaju se jedino u Sarajevskom Muzeju i kod nekih pojedinaca.

Da se je taj preokret zbio na užrb domaćeg stila, uzrok je taj, što se išlo za tim, da se s praktičnog gledišta udovolji zahtjevima ukusa strane publike, koja je zavolila orijentalne ukrase već radi same njihove egzotičnosti. U velikoj zemaljskoj radionici za tkanje ćilima u Sarajevu, bijahu već pri njezinu osnutku namješteni pojedini perzijski umjetnici, kojima je bila povjerena zadaća, da upute radenike u pravi stil perzijske umjetnosti i da obrade nove uzorke orijentalnih ćilima. Ta je radionica i danas na glašu i opskrbljena je svim potrebitim tehničkim pomagalima, koliko za tkanje najfinijih ćilima, toliko i za njihovo bojadisanje.

Fabrikacija beza (platna) i veziva na bezu, uspješno se goji u Bosni i Hercegovini. Ta se industrija specijalno vodi u privatnim kućama pojedinih radnica, koje se ponajviše s njom bave. A osnovane su i naročite škole u Sarajevu za takav obrt. Privatna poduzeća i dotične škole, opskrbljuju se sa strane zemaljske uprave nužnim materijalom, predjom i svilom. Gotove radnje nabavlja erar i tim uspješno podupire i tu granu domaćeg proizvoda

Kako je bosansko-hercegovački narod od vjkada bio odijeljen od kulturnog svijeta, to se je kod njega, silom okolnosti, dobrahno razvio smisao za kućnu industriju. S prva se je bosansko-hercegovački seljak zadovoljavao, da sam za sebe pravi sve po-

trepštine za kućnu i gospodarsku službu, dok se iz te nužde nije razvila i opća kućna industrija.

Zanatlija, osim kovača i lončara u pravom smislu riječi nije bilo u ovim zemljama. Svaki seljak bio je universalni zanatlija za svoje vlastite potrebe. Je li n. pr. gradio kuću, on je bio i mjernik i graditelj, zidar, drvodjelac i t. d. I nužne alate sam je pravio ponajviše od drva. Osim toga bosansko-hercegovački seljak zgotavlja množinu predmeta, ukrašenih više ili manje kompliciranom ornamentikom, koja nam posvjedočuje njegov smisao za umjetnost. On umije da od drva izradi preslice širokim zavojnim listovima, drvene zdjelice, ogledala, kašike, zaklopce, pehare, škrinjice i t. d. Takovim se predmetima svaki stranac divi kad posjeti odio etnografskog Muzeja u Sarajevu, koji posjeduje vrlo biranih egzemplara te vrsti. Nadalje seljaci su vješti u pravljenju strojeva, kojima obraduju svoje sirovine. Ti su strojevi većinom vrlo jednostavni, no čvrsti i trajni.

Vrlo su interesantne radnje za naplavu zemlje u Hercegovini; strojevi su napravljeni od lopatarka, na kojima se nalaze kabli za vodu što ih kotač puni i diže.

Osobito su vrijedni spomena strojevi za mlinske sa primitivnim turbinama u svim veličinama, koji mogu tjerati u mlinu čak do 10 kamena. Sve potrebštine spomenute industrije, sve nužne i korisne predmete obraduje bosansko-hercegovački seljak bez da je bio u stručnim školama, onim urođenim instinktom, koji nam posvjedočuje neki relativno viši razvoj njegove inteligencije, a ujedno i smisao za tehniku i umjetnost.

Isto toliko smisla, a u nekim granama kućne industrije i više, pokazuje bosansko-hercegovačka žena. Ona upravlja i nadzire stoku, hrani i odijeva ukucane; cijela odora muškarca njezino je djelo. Ona striže ovce, priredjuje vunu, zapreda je u niti na vretenu i preslici. Predju po starinskom običaju objadiše bilinskim varilom, pravi sukno i fino ukrašene ćilime. Osim toga uredjuje lan i konoplju, a u nekim mjestima i pamuk. Umjetnički ukus bošnjakinja i hercegovka, osobito muslimanka, pokazuje se u

svemu svojem sjaju, u vanrednoj vještini umjetničkog tkanja i vezenja. Tu još važi starodrevni običaj vezenja prostom rukom, koje zahtjeva silnu strpljivost i specijalni umjetnički talenat. U tajanstvenoj tišini harema, iza tvrdih stijena, gdje ne dopire profano ljudsko oko a i sunce rijetko zaviri, muslimanka vezilja nalazi jedinu slast i spokoj u vanredno ishitrenim radnjama zlaćanom i srmenom niti. Ona ponajviše veze na skupocijenom bezu, na svili i kadifi; njezine nježne ručice kao da zaziru od prostoga platna.

Ornamentalni oblici većinom nas sjećaju na stari slavenski vez kao temelj; ti su pak radovi isprepleteni čudnom mješavinom orijentalnih motiva vrlo raznolične tehnike, koja vezivo s obje strane točno reproducira. Pojedini motivi imaju ovdje vlastito ime, a nekoje i simbolički značaj: muslimanka pjesnikuje svojim vezom.

Stranci, koji posjećuju Bosnu i Hercegovinu, ne mogu se dosta načuditi razgledajući u Sarajevskom Muzeju i u raznim dućanima orijentalnih predmeta prekrasne jagluke (neka vrst marama), peškire (otirače), kesice, učkure (vrpce) i t. d., koje služe većinom za svatovske poklone. Čitave vrlo bogate i raskošne ženske odore izvezene srebrom i zlatom, koje se cijene na više hiljada kruna i koje su plod umjetničkog dara i silne ustrpljivosti, izradjene su od naših muslimanka i prava su remek-djela umjetničke vještine. Kako se vidi u Bosni i Hercegovini, još je uvijek dobrano razvijen smisao za domaće zanate i kućnu industriju, koje nose na sebi upečatak pretežno orijentalnog karaktera, što se ne nalazi kod ostalih slavenskih naroda te je plod uspjele kombinacije istočnog i zapadnog stila.

Nažalost dužan sam pri svršetku istaknuti, da i pored naporâ što se čine, da se te grane obrta usčuvaju, opaža se neka dekadencija specijalno u tehnicima veziva za tekstilnu robu ženske ruke, jer moderne tkanine i strojevi zbog jeftinoće i brzine u obavljanju posla, istiskuju po malo staru solidnu domaću industriju. Sva je prilika da će vjetar sa zapada, što se naziva daškom kulture, otpuhnuti čar intimne poezije, koja oživljuje kućnu i domaću industriju u ovoj još djevičanskoj, slavenskoj zemlji.